

HELLENİSTİK DÖNEMİN KÜÇÜK BİR KRALLIĞI: KOMMAGENE

Kevser TAŞDÖNER ÖZCAN*

Özet

Kommagene, erken Hellenistik Dönem’de Seleukos (Syria) Krallığı’nın sınırları içindeydi ve Seleukos krallarınca tayin edilen valiler tarafından yönetiliyordu. Bu valilerden sonuncusu Ptolemaios’tu ve o, İÖ 162 (ya da 163) yılında Kommagene’de isyan etti. Kendisini “kral” ilan ederek Kommagene Krallığı’nı kurdu. Böylece Kommagene, zor siyasi koşulların yaşandığı Hellenistik Dönem’in sonraki yıllarında (takriben 135 yıl) bağımsız ya da bağımlı bir krallık olarak siyasi varlığını korumaya çalıştı. Bu makalede amacımız, bir krallık olarak siyasi varlığını koruyabilmiş olan Kommagene’nin Hellenistik Dönem tarihini, kralları tarafından takip edilen politika çerçevesinde incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Kommagene, Hellenistik Dönem, Roma, Anadolu, Bağımlı Krallıklar.*

Commagene: A Little Kingdom of the Hellenistic Period

Abstract

Commagene was a part of Seleucid Kingdom in early Hellenistic Period, and in this time governors named by Seleukid king ruled Commagene. The last governor, Ptolemaios, rised against Seleukid Kingdom in 162 (or 163) BC, and then proclaimed him “king”. So Commagene Kingdom had been founded by Ptolemaios in this year. Since this date, about 135 years, Commagene tried to keep her political presence as an kingdom in hard politic circumstances of Hellenistic Period. In this paper my aim, in frame of politic which was followed

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

by kings of Commagene it is to research the history of Commagene accomplished to stand as a kingdom of Hellenistic Period

Key Words: *Commagene, Hellenistic Period, Rome, Anatolia, Client Kingdoms.*

İlk İki Kralının Döneminde Kommagene

Kommagene'nin (Adıyaman) Roma hâkimiyeti dönemi öncesinin tarihine dair bize kadar ulaşmış bulunan yazılı kaynak bilgisi yok denecek kadar azdır. Mevcut olan bu bilgilere göre ise Kommagene, İÖ 162 yılına kadar bağımsız bir krallık değildi. Önce Perslerin, sonra İskender İmparatorluğu'nun ve nihayet Seleukos Krallığı'nın bir parçası olmuştu. Seleukoslar Dönemi'nde (İÖ 306-162) Kommagene'ye tayin edilmiş olan yöneticiler, Yunan ya da Makedon kökenliydi. Kommagene'nin yerli halkı, etnik ve kültürel bakımdan homojen değildi. Nüfus çoğunluğunu oluşturanlar Sami kökenliydi¹.

Seleukosların Kommagene'deki hakimiyetleri döneminde, Kommagene halkı üzerindeki etkilerinin nasıl tebarüz ettiğine dair bir bilgi mevcut değil. Fakat halkın hoşnutsuzluğuna ya da isyanına neden olacak bir kötü yönetimin, en azından İÖ 163 (ya 162) yılına kadar sergilenmemiş olduğu düşünülebilir. Bu yılda patlak vermiş olduğu bilinen isyan da bir halk isyanı değildi. Çünkü isyancı, Seleukos Krallığı'nın Makedon kökenli olduğu bilinen valisi Ptolemaios'tu ve Ptolemaios, Seleukos (Syria) Krallığı'nda ortaya çıkan bir iktidar boşluğundan yararlanarak hiç bir müdahale görmeksizin Kommagene'de kendi krallığını kurdu. Kommagene'de kendisini “*kral*” ilan eden, kendi adına sikke bastırmamış olan Ptolemaios'un dönemi hakkında hemen hemen hiçbir bilgi mevcut değil. Fakat İÖ 90-30 yılları arasında yaşamış olan Sicilyalı Diodoros'un aktardığı bilgilere göre Ptolemaios bir ordu kurarak Kappadokia Krallığı'na ait olan Melitine'ye (Malatya) saldırarak bu kenti ele geçirmiş, fakat güçlü bir orduyla Melitine'ye gelen Kappadokia kralı IV. Ariarates (İÖ 220-162) karşısında başarılı olamayarak Kommagene'ye geri çekilmek zorunda kalmıştır².

¹ M. Bölmer-E. Winter, *Kommagene-Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi* (Çev. N. Naycı, Z. T. Yüncü, S. K. Coutignies, P. Aykaç, Ö. Özçakır, Ö. Güney), Homer Kitabevi, İstanbul 2011, s.23. M.A. Speidel, “Early Roman Rule in Commagene”, *Mavors-Institute for Ancient Military History*, 2005, s. 7.

² Diod. XXXI.19a. Ayrıca bk. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ*, vols. I-II, Princeton 1950, s. 376 ve 1239.

Kommagene kralı I. Antiokhos'un Nemrut Dağı zirvesindeki bir yazıtında³ adının anılıyor olmasından da anlaşılacağı üzere İÖ I. Yüzyılın ikinci yarısında bile kurucu kral olarak Kommagene kraliyet ailesinden itibar görmeye devam ettiği bilinen Ptolemaios'un hükmettiği dönemde Kommagene Krallığı'nın sınırları da tam olarak bilinmiyor. Fakat sonradan Samosata (Samsat) adını alacak Euphrates (Fırat) Irmağı'nın sağındaki Kummuh kenti, muhtemelen Ptolemaios'un hükmettiği Kommagene Krallığı'nın sınırları içindeydi. Çünkü Kummuh'un adı Ptolemaios'un halefi Samos tarafından değiştirilmiş, yeni adı olan Samosata'yı kral Samos'tan almış ve kent, Kommagene'nin başkenti olmuştur⁴. Samosata'nın başkent olduğu zamanda ise Kommagene Krallığı'nın sınırları öyle görülüyor ki Suriye'nin kuzeyiyle Toros Dağları'na kadar olan bölgeleri içine alıyordu. Samosata'nın güneybatısındaki Zeugma (Birecik) kenti ise henüz bu krallığın sınırları içinde değildi. Zira Zeugma'nın Kommagene sınırları içine dahil olmasının İÖ 59 (ya da 54) yılında Roma Cumhuriyeti'nin senatosunun kararıyla mümkün olabildiği bilinmektedir⁵. İÖ I. Yüzyılda yaşamış olan Amaseialı (Amasya) Coğrafya (Geographika) yazarı Strabon'un (İÖ 64-İS 24) aktarmış olduğu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Melitine kenti de Kommagene'nin kuzeydoğu komşusuydu ve bu kent ile Kommagene'nin sınırı, Kappadokia'nın da sınırını oluşturan Melitine'deki Tomisa geçidi yakınındaydı. Kappadokia'nın buradaki sınırı ile Kommagene'nin başkenti Samosata arasındaki mesafe 450 *stadion* (yak. 82 km) idi. Güneyindeki son yerleşim birimi Gaziantep yakınındaki Dolikhe'ydi ve bu yönden komşusu, akropolisi Gindarus olan Kyrrhestike'ydi. Aşağı Aksu Irmağı havzası tamamıyla Kommagene sınırları içerisindeyken, Yukarı Aksu Nehrinin doğusundaki Katamana (Bağın), Kommagene'nin batı sınırındaydı⁶.

³ W. Dittenberger (ed.), *OrientalisGraeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecorum*. Vol. I, Lipsae 1903, 402.

⁴ Bölmer-Winter, *age*, s.23. O. Tentea, "Auxilia Commagenorum in Dacia". Acta Mysei Napocensis 41-42/I, Ministerul Culturii si Cultelor Muzeul Natțional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca 2004-2005 (2007), s.142.

⁵ Magie, *age*, s. 376. Zeugma konusunda bk. Cicero, *QF* II.10.2. Magie, *age*, s.1240 (tarih İÖ 54) Blömer-Winter, *age*, s. 26. Ayrıca bk. Aşağıda dn.40.

⁶ Strab. XI. 12.2; XII.1.1; 2.1. XIV.2.29 (Samosata ile Tomisa arasındaki mesafe). XVI.2.8 (Kyrrhestike). Ayrıca bk. Magie, *age*, 1240. Strabon'a (XVI.2.8) göre Kyrrhestika'nın sınırları Kommagene'nin güneyinde olan, fakat bugün yeri bilinmeyen Antiokheia'ya kadar uzanmaktaydı. Antiokheia'nın Kommagene'nin Antiokhos adlı krallarından birisi tarafından kurulmuş olduğu sanılmaktadır. bk. B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. Ankara 1993, s. 79.

Ptolemaios'un halefi olan Samos'un hangi tarihte tahta çıktığı kesin olarak belli değil, fakat onun İÖ 140-130 yıllarında Kommagene kralı olarak hüküm sürmüş olduğu adını taşıyan bronz sikkelerinden bilinmektedir⁷. Hem onun hem de selefi Ptolemaios'un hükümdarlığı döneminde Kommagene'nin bağımsızlığı Seleukoslar tarafından tanınmış değildi ve muhtemelen Seleukosların tehdidi altındaydı. Eğer öyleyse bu iki hükümdarın Seleukosların tehdidiyle nasıl baş edebilmiş olduğu bilinmiyor. Fakat Seleukosların siyasi ve askeri gücünün İÖ 190 yılında yapılan Magnesia Savaşı sonunda kırıldığı ve sonraki 20 yıl içerisinde tamamen etkisiz hale getirilmiş olduğu düşünüldüğünde Seleukosların Kommagene Krallığı'nın kurulmuş olduğu tarihten itibaren Seleukoslar tehdidinin çok güçlü olmadığı aşıkârdır. Zira Seleukos kralı IV. Antiokhos Epiphanes, İÖ 170 (ya da 169) yılında Mısır'ı istila ederek bu ülkenin başkenti İskenderiye'yi kuşattığında, Roma Cumhuriyeti IV. Antiokhos'un İskenderiye'yi ele geçirmesine izin vermemiş, Roma senatosunun görevlendirdiği P. Laenas başkanlığındaki bir elçi heyeti, Seleukos kralını Mısır'dan çekilmeye zorlamıştı. IV. Antiokhos'un ölümünden sonra ise krallığında taht kavgaları başlamıştı⁸. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Ptolemaios'un kendisini kral ilan ederek Kommagene Krallığı'nı kurması da Seleukos kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in ölümünden sonra başlayan taht kavgalarının yol açtığı otorite zaafını fırsat olarak görmesi sonucunda mümkün olabilmisti⁹.

Samos'un hükümdarlığının sonlarında Seleukosların Kommagene Krallığı'nı tanıdığı ve Seleukoslarla Kommagene Krallığı arasındaki ilişkilerin iyileştiği kesindir. Zira Seleukoslar hanedanı ile Kommagene'nin kraliyet ailesi arasında evlilik sayesinde akrabalığın ve akrabalıkla güçlendirilmiş bir ittifakın bu zamanda kurulmuş olduğu bilinmektedir. Bu evlilikte damat, Kommagene kralı Samos'un oğlu ve halefi olan I. Mithridates'ti. Gelin ise Seleukos kralı VIII. Antiokhos'un (Antiokhos VIII Grypus Kallinikos) kızı olan, Thea (Tanrıça) ve Philadelphos (kardeşlerini seven) epithetli Laodike idi¹⁰. Syrialı

⁷ W. Wroth, *A catalogue of Greek Coins of Galatia, Cappadocia and Syria*, British Museum, London. 1899, s. xliii.

⁸ Liv. XLIV.19. Iustin. XXXIV.2 vd. Ayrıca bk. M. A. Kaya, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları. II: Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*. İzmir 2012, s. 227.

⁹ Bk. Yukarıda dn.2.

¹⁰ Kommagene kralı I. Antiokhos'un Nemrut Dağı'ndaki yazıtların hemen hepsinde Laodike'den epithetleriyle birlikte söz edilmiştir. Bk. Dittenberger, *age*, 383.5; 384.5; 385.6; 386.6; 387.6;

prenses Laodike Thea Philadelphos, annesi Kleopatra Tryhaena tarafından Mısır'da hüküm süren Ptolemaios hanedanına da akrabaydı. Bu nedenle Laodike'nin Mithridates'in eşi olarak Kommagene'ye gelmiş olması, Kommagene'de hüküm süren kraliyet ailesine büyük bir onur ve saygınlık kazandırmış ve muhtemelen Kommagene'nin komşu krallıklar arasındaki saygınlığını da artırmıştı. Bu durum hem Syrialı prenses Laodike'nin Kommagene'ye kraliçe olarak gelişinin hatırasını yaşatırcasına adının I. Mithridates ile birlikte çok sayıdaki yazıtta sürekli anılmış olmasından hem de I. Mithridates'in kayınpederine ait olan "Kallinikos" (muzaffer) epithetini (I. Mithridates Kallinikos) kendi adına eklemiş¹¹ olmasından anlaşılmaktadır.

Kommageneli I. Mithridates ile Syrialı prenses Laodike'nin evlenmiş olduğu zamanda Seleukos Krallığı siyasi ve askeri anlamda güçlü olan bir krallık değildi. Zamanın siyasi ve askeri bakımdan büyük olan ya da büyüme eğiliminde olan güçleri ise şunlardı: Parthia, Armenia ve Pontos krallıkları. Bir diğer büyük siyasi ve askeri güç, başkenti İtalya'da olan Roma Cumhuriyeti'ydi ki ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz gibi Kommagene Krallığı, zamanın bu dört büyük siyasal gücünün üçüne, yani önce Parth Krallığı'na, sonra Armenia Krallığı'na ve nihayetinde Roma Cumhuriyeti'ne bağımlı bir krallık olacaktır.

Parthlar, Armenia Krallığı ve Kommagene

Parthlar, I. Mithridates'in tahta çıkmış olduğu 109 yılından 13 yıl kadar sonra Syria'ya saldırdılar. O zaman (İÖ 96) I. Mithridates'in hem babası Samos hem de kayınpederi VIII. Antiokhos ölmüştü. İkincisinin tahtına oğlu ve halefi X. Antiokhos Eusebes oturmuştu. Syria'yı istila eden Parthlar, Seleukosların kralı X. Antiokhos'u yendiler. Bu arada babasının halefi olarak Kommagene tahtına oturan kral I. Mithridates, Parthlara karşı savaşmadığı gibi onların Samosata'nın güneybatısındaki Zeugma yolunu kullanarak Syria'ya

388.6; 389.6 vd.; 390. 6vd.; 391.5; 392.6; 393.5; 394.6; 395.6;396.5;397.6;400.6;401.6; 402.5; 404.5.

¹¹ Kommagene Kralı II. Mithridates ile Seleukos kralı Antiokhos VIII Grypus'un kızı Laodike Thea Philadelphos'un evliliği konusunda bk. E. Yıldırım, "Antikçağda Evliliklerle Kurulan Müttefiklikler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl. 17, sayı.1, Ankara 2013, s.252 vd. R. D. Sullivan, *Near Eastern Royalty and Rome, 100-30 BC*, London 1989, s.60. Mithridates'in Laodike ile evlilik kayıtlarının yer aldığı yazıtlar için bk. Dittenberger, *age*, 383-397; 400-402; 404. L. Jalabert, R. Mouterde, *Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie*, I. Paris 1929. No. 1; 3;5;8; 14-18; 22; 26; 31-34; 46;47.

ilerlemelerine sadece seyirci kaldı. Muhtemelen bu tarihten üç yıl sonra (İÖ 93) Kommagene Krallığı, Parthlara bağımlı bir krallık haline geldi¹².

Kommagene Krallığı, İÖ 92 yılında komşu olmayan bir emperyalist devletin, yani Roma Cumhuriyeti'nin bir temsilcisinin Doğu'nun sorunlarına müdahaleci olarak Euphrates boylarına gelişine tanık oldu. Praetor rütbeli bir Roma senatörü olan bu temsilcinin adı, Cornelius Sulla'ydı. Roma Cumhuriyeti senatosu tarafından Kappadokia kralı Ariobarzanes'i tahtına oturtmakla görevlendirilen bu Roma generali, Armenia kralı Tigranes'i yenilgiye uğratmış, Ariobarzanes'i tekrar tahtına oturtmuş ve Kommagene'nin kuzeyinde bir yerde, muhtemelen Melitine'de Parth kralının elçisiyle görüşmüştü¹³. Euphrates'in Roma Cumhuriyeti ile Parth Krallığı arasındaki sınır olarak kabul edilmesi resmi olmasa da fiilen bu zamanda belirlenmiş¹⁴ ve böylece bu ırmağın batısında kalan Kommagene Krallığı, fiilen Roma nüfuz bölgesinde kalmıştı. Fakat bu durum Parth kralı II. Mithridates (İÖ 121-91) tarafından önemsenmemiş olmalı ki Kommagene, İÖ 93 yılından İÖ 83 yılına kadar Parthlara bağımlı bir krallık olarak kaldı¹⁵.

Parthia kralı II. Mithridates'in ölümü, ülkesinde taht kavgası nedeniyle patlak veren iç savaşa yola açtı. Bu durumdan yararlanarak konumunu güçlendirmiş olan Armenia kralı Tigranes, İÖ 83 yılında sahip olduğu büyük bir askeri güçle Syria'ya saldırarak bu ülkenin başkenti Antiokheia'yı ele geçirdi ve Seleukos kralı kaçtı. Armenia kralı Tigranes, Syria'da elde ettiği bu askeri

¹² Sullivan, *age*, s.61. Parthların Zeugma üzerinden Suriye'ye saldırmasıyla ilgili olarak ayrıca bk. N.C. Debevoise, *A Political History of Parthia*. New York 1968, s.45 vd. I. Mithridates'in tahta çıkışıyla ilgili olarak ayrıca bk. Magie, *age*, 1292.

¹³ Bu arada Armenia Krallığı'nı kendi kontrolünde tutmak isteyen Parthlar, Armenia Krallığı ile Pontos Krallığı arasındaki bu ittifaktan oldukça rahatsız olmuştu. Bu durum karşısında Roma Cumhuriyeti ile bir barış görüşmesi talebinde bulundular. Roma'nın kabul ettiği bu ittifak görüşmesi iki devlet arasındaki ilk siyasi anlaşma olmakla beraber, Roma-Parthia arasında yıllarca sürecek olan münasebetlerin zeminini oluşturulmuş oldu. Roma'yı L. Cornelius Sulla'nın temsil ettiği bu görüşmede Parth Krallığı'nı da kralın büyükelçisi Orobazos temsil ediyordu. Görüşmenin ayrıntılarını bilinmiyor. Fakat Melitene'de (Malatya) yapıldığı tahmin edilen bu anlaşmayla Euphrates (Fırat) Nehri, Romalılar ile Parthlar arasındaki sınır oldu. Strab. XIV. 1.28. Plut. *Sulla*, 5. Vell. Pat. II.24.3. Liv. *Per.* 70. Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bk. A. N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. 1*. London 1984, s. 109 vd. A. Keaveney, "Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 B.C.". *The American Journal of Philology*, 102/2, 1981, 195 vd. Debevoise, *age*, 46 vd. M.A. Kaya, "Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö.96-İ.S.4), E.Ü. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XIX/1, İzmir 2004, s. 74.

¹⁴ Kaya, *agm*, s 74. Debevoise, *age*, 47.

¹⁵ D. Musti, "Syria and the East". Şurada: *The Cambridge Ancient History*, VII/1 (Ed. F.W. Walbank), Cambridge 2006, s.216.

başarısının ardından “*krallar kralı*” unvanını aldı. Bu yeni unvanıyla Tigranes, hükmettiği sınırlar içinde kendisine bağlı olarak hüküm süren krallar olduğunu ilan etmiş oluyordu ki bu krallardan birisinin de Kommagene kralı I. Mithridates olduğu Armenialılara özgü olan ve “*tiara*” denen kraliyet tacının Kommagene kralı I. Mithridates’in halefi I. Antiokhos tarafından benimsenmiş olduğunun bilinmesinden anlaşılmaktadır¹⁶. Fakat I. Mithridates’in Tigranes’e bağımlılık statüsünü hangi koşullarda kabul ettiği bilinmiyor. Bu statü, bir direnişin başarısızlığından daha ziyade ihtiyatlı bir politikanın neticesi gibi görünmektedir. Zira Tigranes’in Syria’ya saldırmak için Euphrates’i aşması ve bunun için de Zeugma geçidini kullanması gerekiyordu. Anlaşılan Kommagene kralı I. Mithridates, Zeugma geçidini ordusuyla aşan Armenia kralı Tigranes’i yalnızca seyretti. Ayrıca Tigranes ile Seleukoslar arasındaki çarpışmaların yapıldığı yerler Kommagene’ye çok uzak değildi ve Kommagene kralı I. Mithridates’in bu çarpışmalar sırasında taraf olduğuna ya da Armenia kralı Tigranes’e karşı savaştığına dair bir bilgi mevcut değildir. Kommagene’nin Pontos Kralı VI. Mihridates’in adıyla tarihe mal olmuş bulunan savaşların ikincisinin yapılmaya başlamış olduğu İÖ 83 yılından İÖ 69 yılına kadar kesintisiz olarak 14 yıl boyunca Armenia Krallığı’na bağımlı bir krallık olarak kaldığı da bilinmektedir¹⁷.

Mithridates Savaşları ve Kommagene

Pontos’un hırslı kralı VI. Mithridates, İÖ II. Yüzyılın sonlarına doğru komşusu olan tüm krallardan (Armenia kralı Tigranes hariç) daha güçlüydü. Hakimiyet sınırlarını Paphlagonia ve Galatia dahil komşu Hellenistik krallıkların aleyhine genişletmek isteyen bir siyaset takip ediyordu. Bu siyasetinin gereği olarak entrikalarla ya da silah yoluyla komşu kralları

¹⁶ Armenia kralları tarafından bir başlık olarak giyilen “*tiara*”, I. Antiokhos öncesi sikkelerde yoktur. I. Antiokhos’un ise hem sikkelerinde hem de yazıtlarda “*tiara*” görülür. Sikkelerdeki tiara, iki kartal ve onlar arasında yer alan bir yıldız ile süslenmişken, yazıtlardaki tiara, bir aslan ile süslenmiştir. Bk. Wroth, *age*, xlv. Appianus’tan (*Lucullus*, XXI.7) anlaşıldığı kadarıyla Tigranes “*krallar kralı*” unvanının bölgesel düzeyde değil uluslararası düzeyde tanınmasını istiyordu. Bu nedenle Lucullus’un kendisine yazmış olduğu mektubunda “*Krallar Kralı*” değil de yalnızca “*kral*” diye hitap etmiş olmasına çok kızmış ve cevaben yazdığı mektubunda Lucullus’a “*imparator*” diye hitap etmeyeceğini bildirmiştir. Tigranes’in Syria’yı istilası ve “*krallar kralı*” unvanını alması ve Kommagene’nin İÖ 83 yılında Armenia Krallığı’na bağımlı kılınmış olması konusunda ayrıca bk. Musti, *agm*, s.216. Sullivan, *age*, s. 61, 102 vd.

¹⁷ Musti, *agm*, s.216. Ayrıca bk. K. Taşdöner Özcan “Augustus Dönemi’nde Armenia: Roma-Parth Hâkimiyet Mücadelesi” *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 33. S. 56. Ankara 2014. s. 55-77.

tahtlarından ediyordu. VI. Mithridates'in bu anlamda kurbanlarından birisi Kappadokia kralı Ariobarzanes'ti. Ariobarzanes, Mithridates ve onun müttefiki olan Armenia Kralı Tigranes tarafından tahtından indirilince kaçarak Romalılara sığındı. Başkent Roma'da ülkesine saldıran krallardan şikâyetçi oldu. Roma senatosu, Ariobarzanes'i haklı buldu ve krala tahtının iade edilmesi görevini, o zaman kamu görevi unvanı *praetor* olan daha önce söz ettiğimiz Cornelius Sulla verdi. Senatonun kendisine verdiği *provincia*'sı gereğince Kilikia'ya giden Sulla, yine daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Kappadokia kralı Ariobarzanes'i tahtına oturttu ve bu arada Kommagene'nin kuzeyinde, Euphrates'in kıyısında Parth kralının elçisiyle buluştu¹⁸. Bu görüşme Kommagene'ye yakın bir yerde, muhtemelen Melitine'de yapılmış olmasına rağmen Sulla'nın Kommagene Krallığı ile doğrudan bir ilişki kurduğuna dair bir bilgi bize kadar ulaşmadı. Bu nedenle Romalı General Sulla'nın Euphrates dolaylarına gelmesinin yalnızca Roma Cumhuriyeti'nin Kommagene ile ilişkilerinin geleceğine yön verecek olması dolayısıyla önemli olmuştur. Zira Kommagene'nin denetiminde bulunan Samosata'daki geçidin önemi ve dolayısıyla Kommagene Krallığı'nın stratejik konumu Romalılar tarafından ilk kez bu zamanda fark edildi. Fakat daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Kommagene Krallığı, bu tarihten üç yıl sonra Parthlara bağımlı bir krallık oldu¹⁹.

Romalı General Sulla'nın Doğu'ya gelmiş olduğu zamanda Pontos kralı VI. Mithridates, komşu kralları tahtından indirmeyi kolayca başarabilecek kadar büyük bir askeri gücün sahibi olmuştu. Nitekim o, Sulla Roma'ya döndükten sonra yeniden Kappadokia ve Bithynia krallıklarına saldırdı. Her iki komşu ülkenin kralı da VI. Mithridates tarafından tahtından indirildi ve onlar, Roma Cumhuriyeti'nin başkentine gidip, senatörlerden duruma müdahale etmelerini dilediler. Roma senatosu, İÖ 89 yılında VI. Mithridates'in tahtından indirdiği kralların taleplerini geri çevirmedi. VI. Mithridates'in kovduğu krallara tahtlarının iade edilmesini sağladı. Fakat bu tarihte VI. Mithridates askeri güç bakımından Roma müdahalesine de meydan okuyacak kadar güçlenmişti. Artık onun hedefinde yalnızca Kappadokia ve Bithynia krallıkları değil, Roma'nın Anadolu'daki Asia Eyaleti de vardı. VI. Mithridates'in Asia Eyaleti'ne saldırısı

¹⁸ Bk. Yukarıda dn.11. VI. Mithridates'in Mithridates Savaşları öncesinde takip ettiği egemenlik politikası hakkında geniş bilgi için bk. M. A. Kaya, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları. II: Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*. İzmir 2012, 386 vd., 392 vd. Arslan, *age*, 88 vd., 121 vd., 127 vd.

¹⁹ Bk. yukarıda dn.10.

ise kendi adıyla tarihe mal olan ve İS 4. yüzyıl tarihçisi Eutropius'un "bu dönemde dünyada öyle ciddi bir savaş yaşanmadı"²⁰ diyerek tanımladığı Mithridates Savaşlarının ilkinin patlak vermesine neden oldu²¹.

I. Mithridates Savaşı, İÖ 85 yılında yapılan Dardanos Antlaşması'yla son buldu ve bu antlaşma, VI. Mithridates'in sonradan ilhak ettikleri topraklar dışında Pontos Krallığı'nın sınırlarını değiştirmede. Aynı antlaşmada VI. Mithridates'in müttefiki Tigranes'ten ise hiç söz edilmedi. Yani bu antlaşma Tigranes'in savaş öncesi hakimiyet sınırlarını da değiştirmede²². Fakat Tigranes, Pontus kralı VI. Mithridates'in adıyla tarihe geçmiş olan savaşlar serisinin ikincisinin patlak vermiş olduğu tarihte, yani İÖ 83 yılında, ülkesinin sınırlarını, başkenti Antiokheia da dahil olmak üzere Seleukos Krallığı'nın topraklarını ve Kommagene Krallığı'nı içine alacak şekilde genişletti²³. Böylece Seleukos Krallığı'ndaki hanedan kimliği son buldu. Bu tarihten yaklaşık on yıl sonra, yani Pontos kralı VI. Mithridates'in adıyla tarihe mal olan savaşların sonuncusunun (III. Mithridates Savaşı) Roma zaferiyle son bulması ise Pontos'daki hanedan kimliğini sona erdirdi. Zira söz konusu bu savaş VI. Mithridates'in ölümü ve krallığının (Pontos Krallığı) Romalı General Pompeius tarafından ortadan kaldırılmasıyla nihayetlendi²⁴. Kommagene kralı I. Mithridates Kallinikos, Mithridates Savaşlarının ilk ikisine ve üçüncüsünün de ilk beş yılına tanık oldu. Yaşamının sona ermiş olduğu İÖ 70 yılında hala Armenia kralı Tigranes'e bağımlıydı ve öyle görülüyor ki tahtını garanti edebilmek için hem Pontos kralı VI. Mithridates ile hem de Armenia Kralı Tigranes ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan bir politika takip etmişti.

Roma'ya bağımlı İlk Kral: I. Antiokhos

İÖ 70 yılında yaşamını yitiren I. Mithridates Kallinikos'un halefi, Syriyalı eşi olan kraliçe Laodike Thea'dan olma oğlu I. Antiokhos'tu. Ölmüş olduğu İÖ

²⁰ Eutrop. VI. 16.

²¹ I. Mithridates Savaşı'nın patlak vermesiyle ilgili olarak geniş bilgi için bk. M. Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator*. İstanbul 2007, s. 114 vd.

²² Geniş bilgi için bk. Arslan, *age*, s. 244 vd. A. Keaveney, "Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 B.C." *The American Journal of Philology*, 102/2, 1981, 195 vd. Strab. XIV. 1.28. Plut. *Sulla*. V.1. 4-6. M.A. Kaya, "Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö.96-İ.S.4), *Tarih İncelemeleri Dergisi XIX/1*, İzmir 2004, s. 74.

²³ Musti, *agm*, 216. Ayrıca bk. Yukarıda dn. 14.

²⁴ Mithridates Savaşları ve bu savaşlar döneminde Anadolu'nun siyasi durumu hakkında geniş bilgi için bk. Arslan, *age*, 506 vd. M. A. Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Konya 2011, 112 vd.

38 (ya da İÖ 37) yılına kadar Kommagene’de hüküm süren I. Antiokhos, kendi adına “*basileus*” (kral) lejandlı sikkeler bastırdı²⁵. Kommagene Krallığı, Nemrut Dağı’nın zirvesinde günümüze kadar ulaşmış bulunan kraliyet kültüründen, yani tapınaksal anıt mezardan ve oradaki devasa heykellerden ve yazıtlarından da anlaşılacağı üzere onun döneminde tarihinin en parlak dönemini yaşadı. Söz konusu bu tapınaksal anıt mezarıyla I. Antiokhos, kendisini hem Büyük İskender’in varisi hem de Pers kralı I. Dareios’un geleneğinden gelme olarak göstermiştir²⁶. Çünkü tapınağın bir tarafı batıya, yani Yunan-Makedon dünyasına ve Roma’ya, bir tarafı doğuya, yani eski Pers topraklarına bakmaktadır ki bu onun hem Batılı hem de Doğulu olmaktan vazgeçemediğine işaret etmektedir. Nitekim kendisinin, atalarının ve Yunan ya da Pers/Parth kökenli tanrıların (Zeus, Oromasdes, Apollon, Mithra, Helios, Hermes, Artagna, Herakles, Ares) heykellerinde de bu özellik kendisini gösterir, yazıtlarında yansır. Fakat sahip olduğu epithetleri çağdaşı olan diğer Hellenistik krallarından farklı değildi. Zira o da “*meGas*” (büyük), “*dikaios*” (adil), “*theos*” (=Tanrı), “*epiphanes*”, “*Philhellenos*” (Hellen dostu) ve “*PhilorhomaioS*” (Roma halkının dostu) gibi Hellenistik döneme özgü olan epithetleri ismine eklemişti. Dili eski Yunanca olan bu yazıtlardan anlaşılacağı üzere Kommagene Krallığı’nın kurulmuş olduğu tarihten itibaren kraliyet hanedanının dili olan Yunanca yazı ve konuşma dili olarak muhafaza edilmişti²⁷. Fakat I. Antiokhos’un batıya dönük olan bu yüzünün daha çok gelişmesinde Mithridates Savaşlarının Roma zaferiyle son bulması, şüphesiz Roma Cumhuriyeti’nin bu savaşlardan sonra Anadolu’daki hakimiyetinin çok etkin bir güç kazanması ve Hellenizasyonun III. Mithridates Savaşının sonundan itibaren Romalılar tarafından Anadolu’da teşvik edilmesi etkili oldu.

²⁵ I. Antiokhos’un tahta çıkış tarihi için bk. Blömer-Winter, *age*, s.24. Antiokhos, bastırdığı sikkelerin ön yüzünde sakalsız büstü yer alırken arka yüzünde Basileus Antiokhos lejandı ve yürüyen aslan figürü vardır. Bk. Wroth, *age*, s.105 vd. I. Antiokhos’un ölüm tarihleriyle ilgili olarak bk. Dio, XLIX.23.3 vd. Sullivan, *age*, s.197.

²⁶ Blömer-Winter, *age*, s.62. Nemrut Dağı’ndaki yazıtlar için bk. Dittenberger, *age*, s.383-405. Ayrıca Nemrut Dağı’ndaki tapınaksal anıt mezar konusunda geniş bilgi için bk. S.B. Downey-D.B. Sanders, “Nemrut Dagi. The Hierothesion of Antiochus I of Commagene”. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 307 (1997), 94 vd. I. W. Walbank, “Monarchies and Monarchic Ideas”. Şurada: *The Cambridge Ancient History*, VII/1 (ed. E.F. Walbank). Cambridge 2006, 98 vd. Magie, *age*, s.1239.

²⁷ I. Antiokhos’un tahta çıkış tarihi konusunda bk. Blömer-Winter, *age*, s.24. Epithetleri konusunda bk. Dittenberger, *age*, s.383-405. Ayrıca bk. Magie, *age*, s.1239. Walbank, *age*, 98 vd. Bastırdığı sikkelerinde epithetleri yoktur yalnızca “*basileus*” (kral) unvanı vardır. Bk. Wroth, *age*, xlv vd., 105.

Kommagene kralı I. Antiokhos tahta çıktığında III. Mithridates Savaşı (İÖ 74-64) devam ediyordu ve o, hala bölgenin diğer kralları gibi Parth kralı Phraates'in damadı olan Armenia kralı Tigranes'in vasaıydı²⁸. Fakat Lucullus'un Armenia kralı Tigranes'e karşı İÖ 69 yılında Tigranokerta'da elde ettiği zaferi²⁹, Tigranes'e bağımlı olan kralları korkuttu ve onlar, Roma hakimiyetini tanıdıklarını bildirmek için Lucullus'a elçiler gönderdiler ya da bizzat gittiler. Bu krallardan birisi de Kommagene kralı I. Antiokhos'tu. I. Antiokhos, Armenia kralıyla tüm ilişkilerini bitirdiğini ve Roma hakimiyetini tanıdığını Lucullus'a bildirmek suretiyle tahtında oturmayı garanti etmiş oldu³⁰. Kommagene Krallığı'nın Roma'ya bağımlı olarak siyasi varlığını sürdürebileceği yeni dönemi böyle başladı.

VI. Mithridates'e karşı savaşan Roma ordularının komutanlığı İÖ 66 yılında Lucullus'tan bir başka Roma generali olan Pompeius'a geçti³¹ ve Pompeius, VI. Mithridates ile yaptığı ilk savaştan zaferle ayrıldı. Yenilen Pontus kralı ülkesini terk etti ve İÖ 63 yılında intihar ederek yaşamını sona erdirdi³². Bu arada Pompeius, Roma Cumhuriyeti'nin sonraki yıllarda da takip edeceği egemenlik politikasının temellerini atmaya başlamıştı. Pompeius'un temelini attığı bu politikasının üç unsuru vardı ve bunlardan birisini Hellenizasyon (ya da kentleşme) oluşturuyordu. İkincisi bağımlı krallar ve üçüncüsü eyaletlerdi³³. İlk ikisinin Anadolu'daki ilk uygulamasını kelimenin tam anlamıyla başlatan Pompeius olmuştu. Çünkü Pompeius'tan önce Romalı generallerden hiçbirisi, Anadolu'da sonuna "polis" eki almış olan kentler kurmadığı gibi krallara taç giydirmiş, krallar tayin etmiş de değildi. Pompeius tarafından tayin edilen bağımlı krallardan en güçlüsü Armenia kralı Tigranes'ti³⁴.

²⁸ Bk. Yukarıda dn.14.

²⁹ Lucullus'un Tigranes karşı savaşı ve Tigranokerta kuşatmasının ayrıntıları hakkında bk. Plut. *Luc.* XXV-XXIX.

³⁰ Plut. *Luc.* XXIX.5 vd. Dio, XXXVI.2.5. Ayrıca bk. Arslan, *age*, s.405. I. Antiokhos'un Lucullus'a boyun eğişiyle ilgili farklı bir bilgi Plinius (*NH* II.235) tarafından aktarıldı. Ona göre Lucullus, Kommagene'nin başkenti Samosata'ayı kuşattı. Kentin sakinleri, Roma kuşatmasına karşı bir tür naphtha (maltha) dökerek kendilerini savundular. Fakat bu savunma yöntemi Tigranokerta'da da kullanıldı. Bu nedenle Plinius'un Tigranokerta kuşatmasıyla Samosata'yı karıştırmış olabilir. Bk. Magie, *age*, s.344, 1216.

³¹ Kaya, *Galatlar*, s. 112.

³² Arslan, *age*, s.450 vd.

³³ Kaya, *Galatlar*, s. 113.

³⁴ Appianus'a göre (*Mith.* 107) Pompeius tarafından tayin edilen diğer bağımlı krallar şunlardı: İberialı Artokes, Albanialı Oroezes, Medialı Dareios, Nabateialı Aretas, Kommaganeli Antiokhos.

Pompeius, Tigranes'e krallık tacını geri verdikten sonra bölgedeki savaşlarını sürdürdü. Onun hedefinde olan krallardan birisi de Mithridates Savaşı'nda Tigranes'in tarafında yer almış olan (ya da Media kralı Dareius'a destek vermiş olduğu düşünülen) Kommagene kralı I. Antiokhos idi. Fakat Antiokhos, Roma hakimiyetini tanımak konusunda acele etti. Pompeius, Roma'ya sadakat ifade etmekte acele eden kralı tahtından indirmede, Roma'ya bağımlı bir kral olarak tayin etti³⁵. Hatta Pompeius, I. Antiokhos'u "kral" tayin etmekle de yetinmedi. Kommagene'nin sınırlarını Euphrates'in doğusundaki küçük bir bölgeyi içine alacak şekilde genişletmek suretiyle kral I. Antiokhos'u ödüllendirdi³⁶. Başka bir ifadeyle Kommagene Krallığı'nın sınırları, Roma-Parth nüfuz alanını belirleyen Euphrates ile ya da bugünkü ismiyle Fırat Irmağı ile sabitlenmiş değildi³⁷.

Kommagene Krallığı, hem verimli topraklarıyla, hem boya yapımında kullanılan mazi ağaçlarıyla dolu ormanlık dağlarıyla hem de siyasi hem ticari bakımdan stratejik öneme sahipti³⁸. Sahip olduğu verimli topraklarını Euphrates (Fırat) Nehri'ne borçluydu. Başkent Samosata, bu ırmağın üzerindediydi. Pompeius'un toprak bağışları ise Euphrates Nehri'nin yalnızca batısındaki değil, doğusundaki verimli toprakları da Kommagene Krallığı'nın bir parçası haline getirmişti. Kommagene'nin siyasi ve ticari bakımdan stratejik önemi ise Euphrates üzerinde yer alan Doğu-Batı arasındaki iki önemli geçitten birisinin (diğeri Melitine'deki Tomisa geçidi) batı tarafında Samosata kentinin bulunuyor olmasıydı. Samosata, Pompeius'un toprak bağışıyla birlikte Euphrates Irmağı üzerindeki bu geçidin kontrolünü tamamen ele geçirmiş oldu. Kuzey yönünden Kappadokia ile güney yönünden Syria ile komşu olması da Kommagene'nin siyasi bakımdan stratejik önemini artırıyordu. Çünkü Kappadokia'da da Roma'ya sadakattinden kuşku duyulmayan bir kral hüküm sürüyordu. Syria ise

³⁵ App. *Mith.* 106, 117. Ayrıca bk. Kaya, *Pompeius*, s.172. Arslan, *age*, s.498. vd. Debevoise, *age*, s.74.

³⁶ Bk. Aşağıda dn. 40.

³⁷ Euphrates'in (Fırat Nehri) Roma ile Parth krallığı arasında sınır olmasıyla ilgili ilk resmi talep, Parthia kralı Phraates tarafından bir elçisi aracılığıyla Tigranes'in teslim olmasından hemen sonra Pompeius'a iletildi. Bk. Debevoise, *age*, s.74. Böylece Kommagene Krallığı, bizzat Parth kralı tarafından Roma nüfuz alanında bırakılmış oldu. Daha sonra taraflar tarafından kesinleştirilen bu sınır, Strabon'un 17 yılında yazmış olduğu düşünülen Geographika adlı eserinde aktarmış olduğu şu satırlarında da anlaşılacağı üzere Roma'nın ilk Princepsi (imparatoru) Augustus döneminde (İÖ 27-İS 14) bile korunmaktaydı: "Euphrates ve ötesindeki bölge, Parth İmparatorluğu'nun sınırını oluşturuyordu. Ancak nehrin bu tarafındaki bölge Romalılar tarafından ele geçirildi..."Bk. Strab. XVI. 1. 28.

³⁸ Magie, *age*, s.376 vd.

Pompeius tarafından Roma eyaleti yapılmıştı. Tüm bunlar, Pompeius'un Kommagene'de bir bağımlı kralın hüküm sürmesine izin vermiş olmasının ve krallığın sınırlarının genişletilmesinin nedenini açıklamaktadır. Pompeius'un amacı Syria Eyaleti ile Anadolu'daki eyaletlerine yönelik olarak Doğu'dan gelecek Parth saldırılarına karşı tayin ettiği krallarla Roma'ya bağımlı krallıklardan tamponlar yaratmaktan ibarettir. Kommagene Krallığı Fırat Irmağı sınırının korunması anlamında tampon görevine en uygun krallıklardan birisiydi³⁹.

Kommagene kralı I. Antiokhos'un Roma'ya sadakatinde en azından Syria'ya yönelik olarak Parth saldırılarının başlamış olduğu zamana kadar bir sorun yaşanmadı. Hatta tam tersine dört yıl gibi görece kısa bir sürede Romalı senatörleri ziyadesiyle memnun edecek kadar iyi ilişkiler kurulmuştu. Çünkü I. Antiokhos, İÖ 59 yılında Caesar'ın da büyük gayretiyle Roma senatosu tarafından hem maddi hem de onursal olan cömert bağışlarla ödüllendirildi. Maddi olan bağışlardan birisi, daha önce de sözünü etmiş olduğumuz toprak bağışlarıydı. Pompeius tarafından krala bağışlanan bu topraklar Kommagene Krallığı'nın sınırlarını genişletti. Bu bağışlarla Euphrates'in doğu kıyısındaki Seleukeia (Lidar/Dikili Höyük ?) kenti ile o civardaki küçük bir bölge Kommagene Krallığı'nın sınırlarına dahil edildi. Zeugma'nın kontrolünün I. Antiokhos'un eline geçmesi de söz konusu toprak bağışları çerçevesinde ya da İÖ 54 yılında oldu. Diğerleri fildişi bir asa ile nakış işlemeli bir cübbeydi. I. Antiokhos'a verilen onursal armağan ise Roma vatandaşlarına özgü bir resmi kıyafet olan "*toga praetexta*" idi⁴⁰. Toga, Roma'da zamanla resmi bir statüyü belirleyecek kadar öne çıkan bir giysi oldu ve o zamandan itibaren çok önemli

³⁹ Sullivan, *age*, s.193 vd. Pompeius söz konusu bölgede güvenliği sağlamak için ayrıca, Kolkhis Krallığı, Armenia Krallığı, Osrhaene Krallığı'nı bağımlı krallık yaptı. Armenia kralı Tigranes mevcut konumu korurken, diğer krallıklara yeni krallar tayin etti. Kaya, *Pompeius*, s.173.

⁴⁰ Cic. *QF*, II.10.2 vd.; *Fam*. XV.1.2; 4.3 (*toga praetexta*). D. Braund, *Rome and the Friendly King. The Character of the Client Kingship*. New York 1984, pp.43. Blömer-Winter, *age*, s. 26. Yıldırım, *agm*,s.255. Strab. XVI. 2.3. (Seleukeia). App. *Mith*. 114 (Seleukeia). Zeugma'nın Kommagene Krallığı sınırlarına dahil edilmesine ilişkin bilgiler için bk. Cic. *QF*, II.10.2 Zeugma'nın Kommagene Krallığı sınırlarına dahil edilme tarihinin İÖ 54 yılı olduğu konusunda bk. Magie, *age*, s.1240. Kommagene'de Seleukeia adlı iki yerleşme vardır. Bunlardan birisi bugünkü Birecik yakınında, anayolun Fırat Irmağı'nı aşmış olduğu yerdedir ve yerleşme bu geçiş özelliği dolayısıyla eski Yunancada "bağlaç" anlamına gelen Zeugma adıyla anılmıştır. Diğer Seleukeia, bugünkü Samsat yakınında Fırat Irmağı'nı geçiş yeri olan Zeugma adlı kasabanın karşısındaki yerleşmenin adıydı ve bu kasaba Samosata'nın (Samsat) kuzeydoğusunda 7 km mesafede, bugünkü Lidar/Dikili köyü bitişiindeki höyüğün bulunduğu yerdeydi. Bk. Umar, *age*, s.719.

bir statüyü belirleyen toga'ya “*toga praetexta*” denildi⁴¹. Kommagene kralı I. Antiokhos, “*toga praetexta*”nın Roma senatosu tarafından kendisine bağışlanmasıyla Roma'nın resmi müttefiki⁴² ve kimi tarihçilere göre Roma vatandaşı olarak kabul edilmiş oldu. Fakat öyle görülüyor ki “*toga*” ile elde etmiş olması gereken vatandaşlığın resmi olan bir karşılığı yoktu. Nitekim kimi tarihçilere göre de Roma vatandaşlığı almış olduğu bilinen ilk Kommagene kralı, I. Antiokhos değil, İÖ 20-İS 17 yılları arasında hüküm sürmüş olan III. Antiokhos'tu⁴³.

Kommagene kralı I. Antiokhos, öyle görülüyor ki Roma ile ilişkilerinin samimiyetine ve dostluğuna en azından Pompeius ve Caesar arasındaki iç savaşın sonuna kadar gereğince itibar etti. Roma *triumviri* Crassus, Parthlara karşı savaş açtığına Fırat Nehri'ni Zeugma'daki geçit üzerinden aşarken⁴⁴ Kommagene kralı I. Antiokhos tarafından yalnızca seyredilmiş olmasının nedeni muhtemelen buydu. Parthların Roma eyaleti Syria'ya saldırmak için ilerleyen Parth ordusuyla ilgili bilginin kral I. Antiokhos tarafından Romalılara ulaştırılmış olmasının da nedeni aynıydı. Fakat Crassus'un komutasındaki Roma ordusunun Karrhai'da (Harran) Parthlara yenilmesi, Kommagene kralı I. Antiokhos'u ihtiyatlı olmaya zorladı. Anlaşılan Karrhai yenilgisinden sonra benzer duygular kimi Romalılarda da vardı. Bu tür güvensizliğin ilki, Romalı senatör Marcus Tullius Cicero'nun Kilikya Eyaleti valiliğine tayin edilmiş olduğu İÖ 51 yılında kendisini gösterdi. Cicero, söz konusu yılın 30 Ağustos'unda, Kommagene kralı I. Antiokhos'tan bir mektup aldı. İkonion'dan (Konya) sonraki yolculuğu sırasında okuduğu bu mektupta kral I. Antiokhos, Parth kralı Orodes'in oğlu Pakoros komutasındaki bir ordunun Euphrates (Fırat) Irmağına doğru ilerlemekte olduğunu söylüyordu. Cicero, en az valiliğini yapacağı Kilikia Eyaleti kadar stratejik bir önem arz eden Kommagene'nin kralı tarafından kendisine ulaştırılmış olan bu bilgiyi güvenilir bulmadı ve bu nedenle hareketsiz kalarak, bu bilginin bir başka haberle doğrulanacağı zamana kadar bekledi. Kilikia Eyaleti valisi Cicero'nun Kommagene kralı I. Antikhos'a güven konusunda kuşku bir ihtiyat içerisinde olmasının nedeni muhtemelen

⁴¹ *Toga Praetexta* konusunda geniş bilgi için bk. L. Cleland & G. Davies, *Greek and Roman Dress- from A to Z*, New York 2007, 190 vd.

⁴² Pompeius'un Doğu'da yapmış olduğu düzenlemeler İÖ 59 yılında kabul edilen *Lex Vatinia* (Vatinius Yasası) ile yasallaştırıldı. Bk. Speidel, *agm*, s. 4. Magie, *age*, s.351 vd., 1240.

⁴³ Cic. *QF*, II.10.2 (I. Antiokhos'a Caesar tarafından verilen toga). Dio, LIV.9.3 (III. Antiokhos'un vatandaşlığı). Ayrıca bk. Braund, *age*, s.42 vd.

⁴⁴ Debevoise, *age*, s.83. Sullivan, *age*, s.195.

Parthlarla Kommagene Krallığı arasında evlilik yoluyla kurulmuş bir hanedan akrabalığının varlığıydı. Fakat Cicero'nun kuşkusu yersizdi. Parthların Roma eyaleti Syria'ya saldırmak için harekete geçmiş olduğu bilgisi doğrulandığında, Pakoros komutasındaki Parth ordusu, Euphrates Irmağı'nı Kommagene yoluyla aşmış ve Kommagene'nin göneyindeki Kyrrhestika'ya ulaşmıştı⁴⁵. Böylece Kommagene Kralı I. Antiokhos'un Roma'ya sadakati sorgulanmadı ve kral, Roma ile ilişkilerinde Pompeius ile Caesar arasındaki Roma iç savaşına kadar sıkıntı yaşamadı.

Parthlar, Roma İç Savaşları ve Kommagene

Kommagene kralı I. Antiokhos, Pompeius ile Caesar arasındaki iç savaşta Anadolu'nun diğer bağımlı kralları gibi kendisini kral olarak tayin etmiş olan Pompeius'un tarafında yer alarak, onun için 200 nişancı askerini gönderdi⁴⁶. Fakat iç savaşın galibinin Iulius Caesar olması, öyle görülüyor ki I. Antiokhos'un Romalılara olan sadakatini sorgulamasına yol açtı. İç savaştan sonra I. Antiokhos'un yönünü daha çok Parthlardan tarafa çevirmiş, Parthlara yakınlaşmış olmasının nedeni bu olabilir⁴⁷. Zira Roma iç savaşları, bir bağımlı kralı Roma iç savaşının tarafı olmaya zorluyor ve taraf tutmak konusundaki tercihinin yanlış olması durumunda ise krala Roma düşmanı muamelesi yapılıyordu. Başka bir ifadeyle Roma'ya bağımlı olan bir kral, bir Roma iç savaşında taraf olmak ve kazanacak tarafın da kim olacağını doğru tahmin etmek zorundaydı. Aksi halde iç savaşın galip tarafı olan Romalı general tarafından Roma düşmanı bir kral gibi cezalandırılıyordu. Kommagene kralı I. Antiokhos'un sözünü etmiş olduğumuz bu gerçekler nedeniyle sıkıntı yaşamadığını düşünmek zor. Zira o, Roma iç savaşında Iulius Caesar'ı değil Pompeius'u desteklemiş, fakat savaş, Caesar'ın zaferiyle son bulmuştu. Kralın bu savaşın sonucuyla ilgili sıkıntısı yönünü Parth kralına çevirmesine, Parthia Krallığı ile yapacağı ittifakın arayışı içine girmesine neden oldu. I. Antiokhos bunun için babasının seçtiği yöntemi kullandı. Kızı Laodike'yi Parth kralı II.

⁴⁵ Cic. *Fam.*, VIII. 10.1; XV.1. vd; 4.7; *Att.* V.18.1. Kommagene kralı I. Antiokhos'un Cicero'ya mesajlarının tam tarihi konusundaki tartışmalar için bk. Magie, *age*, s.1252. Orodes'in I. Antiokhos'un damadı olduğu konusunda bk. Dio, XLIX.23. Ayrıca Cicero'nun valiliği dönemiyle ilgili geniş bilgi için bk. Debevoise, *age*, s.97 vd. Braund, *age*, s.97. Sullivan, *age*, s. 195.

⁴⁶ Caes. *BC*, III. 4. Sullivan, *age*, s.195. Tentea, *agm*, s.141.

⁴⁷ Blömer-Winter, *age*, s.27.

Orodes'in (İÖ 57-38) oğlu Pakoros ile evlendirdi.⁴⁸ Başka bir ifadeyle I. Antiokhos'un kızı ile Pakoros'un evliliği İÖ 53 yılında yapılan Karrhai Savaşı'ndan sonra değil, İÖ 48 yılında yapılan Roma İç Savaşı'nın (Pharsalus Savaşı) hemen sonrasında gerçekleşmiş olabilir. Bu evlilikle iki krallık arasında hanedan akrabalığı temelinde güçlendirilmiş bir ittifak kurulmuş oldu.

Kommagene kralı I. Antiokhos'un Parthia krallığı ile evlilik temelinde bir hanedan akrabalığı kurması, bir Roma protestosuna yol açmamış ya da bir siyasi bunalımın nedeni olmamıştı. Fakat bu durum, I. Antiokhos'un zamanla Roma'dan uzaklaşmasına yol açacak süreci başlattı. Nitekim I. Antiokhos'un damadı Pakoros, İÖ 30'lu yılların başında Roma topraklarına tekrar saldırdığında, ilerleyen satırlarımızda görüleceği üzere, I. Antiokhos Roma'ya bağımlı bir kraldan beklenen tavrı sergilemeyerek Pompeius'tan beri takip ettiği Roma'ya sadakat siyasetini terk edecektir⁴⁹ ve sonraki Roma-Parth savaşında Marcus Antonius'un emrindeki Roma ordusuyla savaşmak zorunda kalacaktır.

Roma Triumviri M. Antonius ve Kommagene

Anadolu'nun Roma *triumviri* Marcus Antonius'un yönetimi altına girmiş olduğu İÖ 38 yılında Antonius'un generali (*legatus*) Ventidius, Parth kralının oğlu ve aynı zamanda I. Antiokhos'un da damadı olan Pakoros'un komutasında Euphrates'i aşarak Kyrrestika'ya gelmiş olan Parth ordusunu orada yapılan savaşta yendi. Pakoros bu savaşta yaşamını yitirdiği gibi kaçmaya çalışan ordusunun çoğu katledildi, kimileri de Kommagene kralı I. Antiokhos'a sığındılar. Ventidius, I. Antiokhos'a sığınan Parthlıları ondan istedi. Ancak Kommagene kralı I. Antiokhos, Ventidius'un isteğini geri çevirdi. Ventidius, bu sırada sahip olduğu büyük zenginliğinden dolayı cesaretlenmiş olan Kommagene kralı I. Antiokhos'un bu tavrına, onun krallığının başkenti Samosata'yı kuşatarak karşılık verdi. Kuşatma Triumvir Marcus Antonius'un savaş bölgesine yaklaşmış olduğu yaz mevsimi ortalarına kadar devam etti. Kommagene kralı I. Antiokhos, kısa süreliğine çıktığı İtalya yolculuğunu

⁴⁸Sullivan, *age*, s.196. I. Antiokhos evlilik yolu ile sağladığı başka müttefiklik ilişkileri de vardı. Bu şekilde edindiği müttefiklerinden birisi Kappadokia kralı I. Ariobarzanes'ti. I. Antiokhos, Ariobarzanes'in kızı prenses Isias Philostorgos ile evlendi. Bu iki krallığın evlilik yolu ile bir araya gelmesi özellikle kuzeyde Armenia krallığının genişlemesine engel olmak açısından önemliydi. Bir diğer siyasi evlilik Media Atropatane'de hüküm süren kraliyet ailesiyle yapıldı. I. Antiokhos, kızlarından birisini de Atropatane ülkesinin kralı I. Artavasdes ile evlendirdi. Parthlara komşu olan Atropatane Krallığı ile Euphrates'in kıyısına kadar gelen Roma'ya karşı önemli bir müttefiklik elde etmiş oldu. Yıldırım, *agm*, s. 253, 255.

⁴⁹ Sullivan, *age*, s.196 vd.

sonlandırıp Anadolu'ya dönen Antonius'un savaş bölgesine yaklaşmakta olduğu sırada Romalı General Ventitius ile barış için bir antlaşma yapmak noktasına gelmişti. Roma'nın emirlerine uyacağını bildirmiş, ayrıca savaş tazminatı olarak 1000 *talanton* ödemeyi teklif etmişti. Fakat ses getirecek bir ün peşinde olan Antonius, Kommagene kralının bu teklifini reddetti ve Ventidius'un kuşatma ordusunun komutanlığına son verip, komutanlığı bizzat üstlendi. Fakat Antonius, yetenekli generali Ventidius kadar başarılı değildi. Bu nedenle kuşatmaya direnen kralla anlaşmak için kralın Ventidius'a teklifini değerlendirmek yoluna başvurdu. Fakat bu kez kral, önceki barış teklifinde olduğu kadar cömert değildi. Çünkü o, savaş tazminatını 1000 *talanton*dan 300 *talantona* indirdi. Antonius, Kommagene kralının bu teklifine razı oldu ve 300 *talanton* karşılığında kuşatmayı kaldırdı. Başkent Samosata'yı bu şekilde ele geçiren Antonius, Kommagene'de bazı ticarethaneler kurdu⁵⁰.

Marcus Antonius'un Samosata kuşatmasından umulan askeri başarı elde edilememişti. Buna rağmen Kommagene krallının Marcus Antonius'un teklifini kabul etmesi, Roma adına diplomatik bir başarı olarak kabul edildi. Kommagene kralı I. Antiokhos, ülkesini ve krallığını Antonius'a yapmış olduğu teklifinin kabul edilmesi sayesinde ülkesini ve iktidarını garanti etmeyi başarmış oldu. Fakat buna rağmen onun ömrü Antonius ile yapmış olduğu antlaşmadan kısa bir süre son buldu. Zira bu sırada Parth Krallığı'nın tahtına oturmuş olan yeni hükümdar Phraates dengesizdi. Tahta çıkar çıkmaz Parth kraliyet ailesinin diğer üyelerini öldürmeye başladı ki bunların arasında Kommagene kralı I. Antiokhos'un kızının oğulları da vardı. Tüm bu olanlardan rahatsız olan Kommagene kralı I. Antiokhos da Parth kralı Phraates'in katliamından payına düşeni aldı. I. Antiokhos, Part kralı tarafından İÖ 38 (ya da 37) yılında öldürüldü⁵¹. Böylece boşalan Kommagene tahtına kralın oğlu II. Mithridates, Roma *triumviri* Marcus Antonius tarafından kral olarak atadı.⁵²

I. Antiokhos'un kendisini kral olarak atayan Pompeius'a gösterdiği sadakati, II. Mithridates de Antonius'a gösterdi. Nitekim birkaç yıl sonra patlak veren Roma Cumhuriyeti'nin son iç savaşını nihayetlendiren Actium Savaşı'nda

⁵⁰ Plut. *Ant.* 34. Dio, XLVIII. 20-22. Joseph. *Antiquitates*, XVI. 439 vd. Tac. *Hist.* V. 9. Iustin. XLII.4.7-14. Eutrop. VII.5. Ayrıca bk. Debevoise, *age*, s.119 vd. K. Taşdöner, "Romalı Triumvir Marcus Antonius'un Anadolu'da Siyasi Düzenlemeleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 31. sayı.51. Ankara 2012, s. 218.

⁵¹ Dio, XLVIII.23.3 vd.

⁵² T.R.S. Broughton, *An Economic Survey of Ancient Rome. IV: Roman Asia Minor*. New York 1971, s.590. Speidel, *agm*, s.4. Taşdöner, *agm*, s.218.

(İÖ 31) II. Mithridates'in göndermiş olduğu askeri birlikler, Antonius'un tarafında savaştılar⁵³. Ancak Caesar Octavianus (Augustus), bu savaşta rakibi olan Marcus Antonius'un tarafını tutmuş olmasına rağmen II. Mithridates'i tahtından indirmede ve II. Mithridates ölmüş olduğu İÖ 29 yılına kadar Kommagene'de hüküm sürdü⁵⁴. Bu tarihte başkent Roma, Romalıların “*Res Publica*” dedikleri cumhuriyet rejimini sonlandırıp, Romalıları yarı monarşik bir rejim olan *Principatus* ile tanıştıracak olan Caesar Octavianus'un (iki yıl sonra Augustus) otoritesine boyun eğmiş durumdaydı.

Sonuç

Euphrates Irmağı üzerinde stratejik bir öneme sahip bulunan Kommagene, İÖ 163 (ya da 162) yılında Seleukos Krallığı'nın Kommagene'deki valisi Ptolemaios tarafından bağımsız bir krallık haline getirildi ve Kommagene, Hellenistik dönem boyunca Ptolemaios ve onun neslinden dört kral (Samos, I. Mithridates, I. Antiokhos, II. Mithridates) tarafından yönetildi. Kappadokia Krallığı'nın bir kenti olan Melitine'ye saldırmış olduğu bilinen ilk kral Ptolemaios hariç bu krallardan herhangi birisinin emperyalist bir politika takip ettiğine dair bir bilgi olmadığı gibi fiili bir durum da söz konusu değildir. Hellenistik dönem boyunca Kommagene Krallığı'na başkent olarak hizmet vermiş olan Samosata, adını Kommagene'nin ikinci kralı Samos'tan aldı. Samos'un hükümdarlığının sonlarına doğru Seleukos Krallığı ile ilişkiler evlilik temelinde kurulan ittifakla güçlendirildi. Fakat kurulan ittifak Kommagene Krallığı'nın komşu krallıklar aleyhine güçlenmesini kolaylaştırmadı. Buna rağmen, Kommagene'nin Syriyalı kraliçesinin sahip olduğu kadar büyük bir saygınlığına Kommagene kraliçelerinin hiçbirisi sahip olamadı.

Kommagene Krallığı, İÖ 90'lı yılların sonlarına doğru Parthlara, İÖ 80'li yılların sonlarına doğru Armenia Kralı Tigranes'e bağımlı bir krallık olarak siyasi varlığını muhafaza etti. İÖ 70/69 yılında Roma Cumhuriyetine bağımlı bir krallık haline geldi. Bu tarihte tahta çıkan I. Antiokhos, komşu krallarla iyi ilişkilerini evlilik temelinde oluşturduğu hanedan akrabalıklarını kurarak geliştirdi. Kommagene Krallığı'nın sınırları ise onun döneminde tarihinin en büyük sınırlarına ulaştı. Fakat bu başarı, I. Antiokhos'un takip ettiği emperyalist bir politikanın sonucu değil, Roma'nın Kommagene'yi Parthlara karşı güçlü bir

⁵³G.W. Bowersock, *Augustus And The Grek World*. Oxford 1965, s.57. Speidel, *agm*,s.4.

⁵⁴ Yıldırım, *agm*,s.256.

tampon devlet yapmak istemesinin bir sonucuydu. Yani Kommagene'nin sınırlarını büyüten topraklar I. Antiokhos'a Romalılar tarafından bağışlandı.

Roma'ya bağımlı bir krallık olmak I. Antiokhos'a zaman zaman siyasi sıkıntılar yaşattı. Fakat Kommagene Krallığı, tarihinin en parlak dönemini de Roma'ya bağımlı bir kral olan I. Antiokhos'un hükümdarlığı döneminde yaşadı. Bu parlak dönem, yazılı kaynaklardan ziyade Nemrut Dağı'nın zirvesinde inşa edilmiş anıtsal kraliyet kültürüyle dikkatleri çekmektedir. I. Antiokhos, buradaki tapınaksal anıt mezarıyla kendisini hem batılı hem de doğulu yüzüyle tanıtmıştır. Çünkü tapınağın bir tarafı Yunan-Makedon dünyasına ve Roma'ya, bir tarafı eski Pers topraklarına bakmaktadır ki bu onun hem Batılı hem de Doğulu olmaktan vazgeçemediğine işaret etmektedir.

Kommagene kralı I. Antiokhos, Parthlarla Romalılar arasında patlak veren savaşlarda tereddütsüz Parthlar tarafını tutmuş olduğu istisnai durumlar dışında ve yaptırmış olduğu görkemli mezar anıtına rağmen, yazıtlara yansıtılmış olan "*Philorhomaioi*" (Roma halkının dostu) epithetinden de anlaşılacağı üzere tüm ömrünü sadık bir bağımlı kral olarak Romalılara hizmet ederek geçirdi. Çağdaşı olan diğer Hellenistik krallar gibi selefleri ve özellikle de kendisi Yunanca konuştular ve o dilde yazdılar, bastırdıkları sikkelerinde Hellenistik gelenekleri yansıttılar. Olmak istedikleri ya da yaratmak istediği algı yönündeki reklamlarını adlarına ekledikleri Hellenistik döneme özgü epithetleriyle yaptılar. Adına eklediği epithetlerin sayısal çokluğu bakımından I. Antiokhos, hem seleflerinden hem de haleflerinden çok öndedir. Onun sahip olduğu Epithetlerin sayısı beş ("*Meagas*", "*dikaios*", "*theos*", "*epiphanes*", "*Philhellenos*") idi. Babası I. Mithridates ve annesi Laodike gibi I. Antiokhos da sahip olduğu "*Theos*" epithetinden anlaşılacağı üzere kendisini yaşarken tanrılaştırmıştı. Bu durum ve diğer dört epitheti, I. Antiokhos'un Nemrut Dağı zirvesindeki anıtlarında yansıttığı batıya dönük olan yüzünün, Hellenistik dünya ile iyi ilişkiler geliştirdiğinin ve Kommagene'nin Hellenizasyonunun güçlenmiş olduğunun işaretleridir. Kommagene Krallığı'nın I. Antiokhos'un halefinin ölümünden sonraki dönemi ise Roma Dönemi koşullarına özgüdür. Söz konusu bu yeni dönemde Kommagene'ye Roma imparatorları tarafından bir Roma eyaleti gözüyle bakılmaya başlanılacaktır.

Kaynakça

- App. *Mith.*, Appianus, *Romaika* (*Appian's Roman History*, vol.II, ed. T.E. Page) Loeb. London 1962.
- M. Bölmer -E. Winter, *Kommagene-Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi* (çev. N. Naycı, Z. T. Yüncü vd.) İstanbul 2011.
- G. W. Bowersock, *Augustus And The Grek World*, Oxford 1965.
- D. Braund, *Rome and the Friendly King. The Character of the Client Kingship*. New York 1984.
- T.R.S. Broughton, *An Economic Survey of Ancient Rome. IV: Roman Asia Minor* . New York 1971.
- Caesar, *BC*, Caesar, *Bellum Civile* (*Civil Wars*: Transl. J.F. Gardner). Penguin Books, London 1967.
- Cic. *Att.*, Cicero, *Epistulae ad Atticum* (*Letters to Atticus*, vol. I, with an English transl. By E.O. Winstedt), Loeb, London 1919.
- Cic. *Fam.*, Cicero, *Epistulae ad Familiares* (*Letters to his family*, with English transl. by W.G. Williams), Loeb, London 1960.
- Cic. *QF*, Cicero, *Epistulae ad Quintum Fratrem* (*Letters to his brother Quintus*, with English transl. by W.G. Williams), Loeb, London 1958.
- L.Cleland, G. Davies, *Greek and Roman Dress-from A to Z*, New York 2007.
- N.C. Debevoise, *A Political History of Parthia*, New York 1968.
- Dio Cassius, *Dio's Roman History*, vols. III-V (ed. T.E. Page). Loeb, London 1914, 1916, 1955.
- Diod., Diodoros, *Diodorus of Sicily* (with an English transl. by C.H. Oldfather). Loeb. London 1967.
- W. Dittenberger (ed.), *OrientisGraeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecorum*. Vol. I, Libsae 1903.
- S.B. Downey- D.B. Sanders, "Nemrut Dagi. The Hierothesion of Antiochus I of Commagene". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 307 (1997), 94 vd.
- Eutrop., Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae* (*Roma Tarihinin Özeti*, çev. Ç. Menzilcioğlu), İstanbul 2007.
- L. Jalabert – R. Mouterde, *Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie*, I-XIII. Paris 1929-1982.
- Justin., Justinus, Cornelius Nepos and Eutropius, (transl. J.S.Watson), London 1853.

Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene

M.A. Kaya, “Anadolu’da Roma Egemenliği ve Pompeius’un Siyasal Düzenlemeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XIII*, İzmir 1998, 163-173.

M.A. Kaya, “Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö.96-İ.S. 4)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XIX/1*, İzmir 2004, 73-86.

M.A. Kaya, *Anadolu’da Galatlar ve Galatya Tarihi*, Konya 2011.

M. A. Kaya, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları. II: Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*. İzmir 2012.

A.Keaveney, “Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 B.C.” *The American Journal of Philology*. 102/2, 1981,195-212.

Liv., Livius, *Ab Urbe Condita* (Livy, *From the Founding of the City*, vol. XIII, ed. E.T. Page, translated by A.C.Schlesinger), Loeb, London 1951.

Liv. *Per.*, Livius, *Perioclæ* (Livy, *From the Founding of the City. Summaries*, Vol. XIV, with an English trnsl. by A. C. Schlesinger), Loeb, London 1952.

D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ*, vols. I-II, Princeton 1950.

D. Musti, “Syria and the East”. Şurada: *The Cambridge Ancient History*, VII/1 (Ed. F.W. Walbank), Cambridge 2006.

Plin. *NH.*, Plinius, *Naturalis Historia* (Pliny, *Natural History*, vol. I, whit an English transl. By H. Racham), Loeb, London 1967.

Plut. *Ant.*, Plutarkhos, *Marcus Antonius* (Çev. M. Özaktürk), Ankara 1992.

Plut. *Luc.*, Plutarkhos, *Hayatlar. Kimon-Lucullus* (çev. A.Sina). Ankara 2013.

Plut. *Sulla*, Plutarkhos, *Bioi Paralelloi* (*Plutarch’s Lives IV: Alcibiades and Coriolonus-Lysander and Sulla*, ed. T.E. Page, whit an English transl. by B. Perin), Loeb, London 1959.

A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. I*. London 1984

M.A. Speidel, “Early Roman Rule in Commagene”. *Mavors-Institute for Ancient Military History* , 2005, 1-19.

Strab., Strabon, *The Geography of Strabo* (Ed., with English Transl. by H.L. Jones), Loeb, London 1960.

R.D. Sullivan, *Near Eastern Royalty and Rome, 100-30 BC*, University of Toronto Press, London 1989.

Tac. *Hist.*, Tacitus, *Historiae* (The Histories: English transl. by K. Wellesley), Penguin Classics. London 1976.

K. Taşdöner, “Romalı Triumvir Marcus Antonius’un Anadolu’da Siyasi Düzenlemeleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/51 (2012), 209-236.

K.Taşdöner Özcan “Augustus Dönemi’nde Armenia: Roma-Parth Hâkimiyet Mücadelesi” *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 33. S. 56. Ankara 2014. s. 55-77.

O. Tentea, “Auxilia Commagenorum in Dacia”, *Acta Musei Napocensis 41-42/1*, *Ministerul Culturii si Cultelor Muzeul National de Istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca 2004-2005 (2007), 141-160.

B. Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*. Ankara 1993.

Vell. Pat., Velleius Paternulus, *Historia Romana* (transl. by J.S.Watson), New York 1888.

I. W. Walbank, “Monarchies and Monarchic Ideas”. Şurada: *The Cambridge Ancient History*, VII/1 (ed. E.F. Walbank). Cambridge 2006, 62-100.

W. Wroth, *A catalogue of Greek Coins of Galatia, Cappadocia and Syria*, British Museum, London 1899.

E. Yıldırım, “Antikçağda Evliliklerle Kurulan Müttefiklikler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl. 17, sayı.1, Ankara 2013, s. 247-268.